

УДК 582.675.1:581.9(477.44)

О.І. ШИНДЕР

Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України
Україна, 01014 м. Київ, вул. Тімірязєвська, 1

ГЕОГРАФІЧНЕ ПОШИРЕННЯ ТА УМОВИ ЗРОСТАННЯ *ADONIS VERNALIS* L. (RANUNCULACEAE JUSS.) НА ТЕРИТОРІЇ МУРАФСЬКИХ ТОВТР

Наведено результати вивчення географічного поширення та еколого-ценотичних умов місцезростань рідкісного виду *Adonis vernalis* L. на Мурафських товтрах. Виявлено два нові місцезнаходження виду — біля с. Русава Радянка Томашпільського району та в околицях с. Болган Піщанського району.

Adonis vernalis L. (Ranunculaceae) — рідкісний та цінний вид флори України. Хоча він поширений на значній території країни, але його популяції загрожує знищення через посилений антропогенний вплив та експлуатацію ресурсів. Незважаючи на це, *Adonis vernalis* не внесено до Червоної книги України [7], хоча його і включено у списки рідкісних та зникаючих видів багатьох регіонів. Важливе значення для охорони цього виду мало включення його 22 січня 2002 р. до додатку II конвенції CITES [5]. Також рекомендовано включити його до наступного видання Червоної книги України.

На території Вінницької області географічне поширення виду залишається до цього часу практично невивченим. В.І. Мельник та М.І. Парубок [2] наводять лише 10 місцезростань на крайньому півдні області, вказуючи на недостатність гербарного матеріалу з цього регіону. Нічого не відомо про поширення *Adonis vernalis* на території Мурафських товтр.

Мурафські товтри являють собою залишки східного бар'єрного рифу раньосарматського моря. Вони простягаються у вигляді вузького кряжа від м. Бар Вінницької обл. через русло р. Мурафа до гирла р. Кам'янка у місці її впадіння у Дністер на території Мол-

дови. В рельєфі Мурафські товтри виражені слабо. Вапнякове пасмо сховане під четвертинними геологічними відкладами і на поверхні з'являється переважно в придолинних пониженнях місцевості у вигляді скель, насипів, уламків та жорстви, формуючи своєрідний товтровий ландшафт. На території України довжина кряжа становить близько 120—125 км, він проходить через Жмеринський, Шаргородський, Чернівецький, Томашпільський, Крижопільський та Піщанський р-ни Вінниччини. Сільськогосподарські землі займають 65—70 % території Мурафських товтр, села — 16 %, діброви — 8—10 % [1]. Природна трав'яниста рослинність цього регіону частково збереглася у дібровах, ярах, на крутосхилах та в долинах річок, але й там вона потерпає від антропогенного впливу. Товтрові виходи при цьому залишаються одним із осередків збереження природної рослинності.

Вперше про зростання на сарматських вапняках *Adonis vernalis* повідомив М.І. Котов [2, 3]. У геоботанічному описі рослинності півдня Вінниччини він наводить формації сухих дібров, вказуючи, що це світлі ліси з підліском та багатим трав'янистим покривом, особливо по узліссю, які ростуть на деградованих чорноземах. Степ давно розораний, але на узліссях і галявинах за-

лишилося багато степових трав, які співіснують із заростями *Prunus spinosa* L. Одним із основних компонентів травостою є *Adonis vernalis*. Такі діброви зростають у Томашпільському, Крижопільському та Піщанському районах.

М.І. Котов, зокрема, наводить такі місцезростання цього виду: у парковій діброві на темно-сірому лісовому ґрунті на північний захід від с. Калинка Томашпільського р-ну. Окремі дуби в лісі мало зімкнуті, багато галявин і хащів степових чагарників. *Adonis vernalis* зростає в цьому лісі у терниках; серед дубового Мордянського лісу на відслоненні сарматського вапняку по схилу до р. Вільшанка на південний схід від с. Гарячківка і на північ від с. Вільшанка.

Г.О. Кузнецова [4] вказує *Adonis vernalis* для околиць с. Велика Кісниця Ямпільського р-ну. Це ж місцезростання наводить і О.М. Дубовик [5].

Значно пізніше поширення рідкісних видів рослин на Вінниччині вивчала О.Г. Яворська, завдяки чому природно-заповідна мережа області збільшилась. У Реєстрі природно-заповідного фонду [6] *Adonis vernalis* наводиться для таких природоохоронних об'єктів на території Мурафських товтр:

ботанічний заказник місцевого значення "Урочище "Кікеї" площею 5 га — ділянка природної степової рослинності на схилах лівого берега р. Вільшанка за 5 км від центру с. Болган Піщанського р-ну;

ландшафтний заказник місцевого значення "Вище школи" площею 10 га — мальовничий ландшафт з виходами вапняків у західній частині с. Болган. Популяція з цієї ділянки вивчена нами і описана нижче;

ботанічний заказник місцевого значення "Кукуляньська дача" площею 144 га в кварталах 17 і 18 Піщанського лісництва — діброва, у якій *Adonis vernalis* зростає у трав'янистому покриві;

ботанічний заказник місцевого значення "Урочище "Турська стінка" площею 41 га біля с. Вільшанка Крижопільського р-ну — цінна ділянка природної степової рослинності;

ботанічний заказник місцевого значення "Урочище "Суха долина" площею 18 га біля с. Джугастра Крижопільського р-ну — унікальна ділянка природної степової рослинності.

Ми досліджували популяцію виду в заказнику "Вище школи". Охоронний статус мають товтрові стінки висотою 20—30 м, які підіймаються над долиною р. Кам'янка. В долині шириною 600—800 м розташоване с. Болган. Ґрунтовий субстрат поміж вапнякових скель та окремих уламків на стінці утворює змитий з плато чорнозем глибокий малогумусний, що перемішався з жорствою. В тому місці, де стінка з правого боку річки височіє над сільською школою у західній частині села, її перерізає балка. На схилах цієї фації зростає популяція *Adonis vernalis*, розділена на три ценози.

Перший із них займає площу до 2500 м² на схилі південно-східної і східної експозиції, 50 % поверхні якого вкрито вапняковими брилами та уламками, він межує з балкою. Крутизна схилу становить 40—60°.

У рудералізованому ксерофітному лучно-степовому покриві виділяється асоціація *Botriochloeta teucrisosum* (*chamaedrycis*). Загальне проективне покриття на вільній від каменів площі — 70 %, проективне покриття домінанта *Botriochloa ischaemum* (L.) Keng. — 30 %. До складу угруповання входять: *Euphorbia stepposa* Zoz, *Salvia nemorosa* L., *Centaurea orientalis* L., *Elytrigia intermedia* (Host) Nevsky, *Allium waldsteinii* G. Don, *Scabiosa ochroleuca* L., *Stipa capillata* L., *Anthericum ramosum* L., *Hylotelephium maximum* (L.) Holub, *Teucrium chamaedrys* L., *T. polium* L., *T. pannonicum* A. Kerner, *Thymus marschallianus* Willd. тощо. Серед трав'янистої рослинності тут ростуть поодинокі дерев'янисті рослини: *Malus domestica* Borkh., *Rosa canina* L., *R. volhynensis* Chrsan., *Acer negundo* L., *Cerasus avium* (L.) Moench. На цій ділянці виявлено близько 90 прогенеративних та генеративних рослин *Adonis vernalis*.

Другий ценоз розташований на внутрішньому сухому схилі балки південної експозиції. Розмежований стежками він має

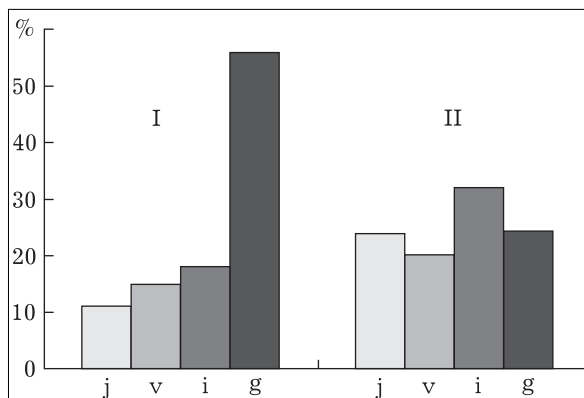

Рис. 1. Спектри онтогенетичних станів ценопопуляцій *Adonis vernalis* в с. Болган Піщанського р-ну Вінницької обл.:

I — схил балки південної експозиції; II — схил балки північної експозиції; j — ювенільні особини; v — віргінільні особини; i — іматурні особини; g — генеративні особини

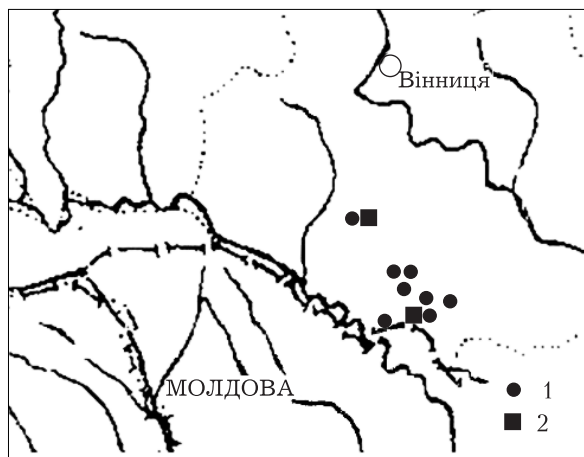

Рис. 2. Картосхема поширення *Adonis vernalis* L. на території Мурафських товтр:

1 — місцезростання за літературними даними; 2 — знайдені нами місцезростання

форму трикутника зі сторонами 20, 30 і 40 м. Вапнякових брил на цій ділянці небагато, ґрунтовий покрив практично відсутній, тут виходить на поверхню підстилаючий суглинок, вкритий вапняковим гравієм та невеликими уламками вапняку. Крутизна схилу становить 25—35°.

Рослинний покрив ділянки порушений періодичним випасанням худоби. Едифіка-

торними видами є *Adonis vernalis* та *Koeleria cristata* (L.) Pers. Загальне проективне покриття — 60 %, зокрема *Adonis vernalis* — 10 %. Поодинокі ростуть *Euphorbia stepposa*, *Salvia nemorosa*, *Potentilla arenaria* Borkh. тощо. У кожній із закладених 10 пробних ділянок площею 1 м² виявлено 6 проростків, 1 ювенільну, 1 віргінільну, 2 іматурних та 4 генеративних особини. Крім того, трапляється багато засохлих проростків.

Третій ценоз розташований на протилежному схилі балки північної і північно-східної експозицій та суміжній частині стінки. Ґрунт на цих схилах вологіший, тому травостій густіший. Крутизна схилів становить 35—50°.

Проективне покриття — 80 %. Крім вищезгаданих видів, трапляється також *Filipendula vulgaris* Moench, а роль *Koeleria cristata* порівняно з першою ділянкою незначна. На 10 пробних ділянках, закладених на схилі північної експозиції, на 1 м² виявлено: 10 проростків, 3 ювенільних, 3 віргінільних, 4 іматурних та 3 генеративних рослини. Як видно з діаграми (рис. 1), обидві популяції є повночленними. Популяція зі схилу південної експозиції — зріла, тоді як зі схилу північної — відносно молода, про що свідчить переважання за кількістю іматурних рослин над генеративними.

Описане місцезростання не єдине в околицях с. Болган. Нами було виявлено велику популяцію *Adonis vernalis* площею до 35 га в урочищі "Кисирняк" за 3 км на захід. Тут паралельно до р. Кам'янки, глибоко прорізаючи плато, протікає р. Кисирняк. Саме урочище являє собою балку з досить широким днищем та схилами до 30 м висотою. Місцями на його схилах оголюються рифові вапняки. Від орних земель на плато схили відмежовані полезахисними насадженнями. З правого боку схили більш крутіші і вкриті переважно густими заростями *Elaeagnus orientalis* L. з домішкою інших чагарників. Схили з лівого боку відносно пологіші, з крутизною 20—40°, вкриті лучно-степовою рослинністю і поодинокими кущами видів *Rosa* L., *Crataegus*

leiomonogyna Klok. та інших видів, які в деяких місцях утворюють суцільні зарості. В самій долині шириною 150—300 м місцеві жителі утримують велику рогату худобу, тому дика рослинність на днищі балки не збереглася, а на пологих схилах потерпає від надмірного випасання. Закінчується урочище на кордоні з Молдовою, де його заміщує діброва вздовж р. Кисирняк.

У частково збереженому трав'янистому покриві на схилах балки виділяються асоціації *Bothriochloeta koeleriosum (cristatae)* та *Bothriochloeta adoniosum (vernalis)*, які мають вторинне походження. А в нижніх частинах схилу у місцях надмірного випасу поширені монодомінантні угруповання *Adonis vernalis*, між особинами якого зростають поодинокі рослини лучно-степових видів та поширюються рудеральні види. Проективне покриття — 80—90 %. Проективне покриття *Adonis vernalis* у деяких місцях досягає 50 %. Він входить у перший ярус травостою. Серед трав'янистих видів трапляються *Euphorbia stepposa*, *Centaurea orientalis*, *C. diffusa* Lam., *Campanula glomerata* L., *Thalictrum flexuosum* Bernh. ex Reichenb., *Eryngium campestre* L., *Allium waldsteinii*, *Scabiosa ochroleuca*, *Stipa capillata*, *Teucrium chamaedrys*, *T. polium*, *T. pannonicum*, *Ferulago galbanifera* (Mill.) Koch., *Fragaria campestris* Stev., *Thymus marschallianus*, *Phlomis tuberosa* L. та ін.

Щільність популяції становить 10—16 дорослих особин на 1 м² і завдяки помірному випасанню на середніх частинах схилів підтримується на постійному рівні. Оскільки в урочищі "Кисирняк" на достатньо значній площі збереглася лучно-степова рослинність і зростає велика популяція *Adonis vernalis*, воно потребує заповідання.

Ще один невідомий раніше локалітет виду виявлено нами з протилежного від с. Русава Радянка (Томашпільський р-н) схилу над р. Русава в груді на галявині, розташованій на висоті близько 25 м над річкою на схилі північної експозиції. Її площа становить до 200—300 м². Через галявину проходить стежка. Трав'янистий покрив складе-

ний лучними видами. По периметру галявини оточена підліском *Prunus spinosa*.

Тут знайдено 10 особин *Adonis vernalis*, з них 5 генеративних, 4 іматурних і 1 віргінільна. Молодість рослин може свідчити про наявність поблизу достатньо великої зрілої популяції, хоча такої виявлено не було. Зауважимо, що поруч з цим лісом розташований ботанічний заказник місцевого значення "Лужки" площею 40 га зі збереженою лучно-степовою рослинністю поміж виходів сарматських вапняків на схилах р. Русава.

Таким чином, за літературними даними та нашими знахідками встановлено 10 локалітетів *Adonis vernalis* на території Мурафських товтр (рис. 2), з них 5 розташовано на територіях природно-заповідного фонду.

Урочищу "Кисирняк", розташованому поблизу с. Болган Піщанського р-ну Вінницької області, ми рекомендуємо надати статус природоохоронного об'єкта.

1. Денисюк Г.І. Толтры Юго-Запада СССР // Изв. ВГО. — 1987. — 119, вып. 5. — С. 435.

2. Котов М.І. Пам'ятки природи Наддністрянщини (околиці с. Стіни Томашпільського р-ну) // Ботан. журн. АН УРСР. — 1940. — 1, № 1. — С. 115—119.

3. Котов М.І. Геоботанічний нарис південної частини Вінницької області // Там само. — № 2. — С. 346—365.

4. Кузнєцова Г.О. Флора і рослинність Середнього Придністров'я та можливість використання їх в народному господарстві: Дисертація ... канд. біол. наук. — К., 1953.

5. Мельник В.І., Парубок М.І. Горицвіт весняний (*Adonis vernalis* L.) в Україні. — К.: Фітосоціоцентр, 2004. — 163 с.

6. Реєстр природно-заповідного фонду Вінницької області // Під заг. ред. О.Г. Яворської. — Вінниця, 2005. — 52 с.

7. Червона книга України. Рослинний світ / Під заг. ред. Ю.Р. Шеляга-Сосонка. — К.: Укр. енцикл. ім. М.П. Бажана, 1996. — 606 с.

8. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Дидух Я.П., Дубына Д.В. и др. Продромус растительности Украины. — К.: Наук. думка, 1991. — 272 с.

Рекомендував до друку

В.Г. Собко

О.И. Шиндер

Национальный ботанический сад
им. Н.Н. Гришко НАН Украины,
Украина, г. Киев

ГЕОГРАФИЧЕСКОЕ РАСПРОСТРАНЕНИЕ
И УСЛОВИЯ ПРОИЗРАСТАНИЯ ADONIS
VERNALIS L. (RANUNCULACEAE JUSS.)
НА ТЕРРИТОРИИ МУРАФСКИХ ТОЛТР

Приведены результаты изучения географического распространения и эколого-ценотических условий местообитаний редкого вида *Adonis vernalis* L. на Мурафских толтрах. Выявлено два новых местонахождения вида — около с. Русава Радянка Томашпольского района и в окрестностях с. Болган Песчанского района.

O.I. Shynder

M.M. Gryshko National Botanical Gardens,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Ukraine, Kyiv

GEOGRAPHICAL DISTRIBUTION
AND CONDITIONS OF HABITATS OF ADONIS
VERNALIS L. (RANUNCULACEAE JUSS.)
IN MURAFATOVYTREA

The results of the study of geographical distribution and ecological and coenotical conditions of habitats rare and medical species *Adonis vernalis* L. in Murafa tovtrea. New two localities of *Adonis vernalis* L. — near Rusava Radjanka village in Tomashpil' district and near Bolgan village in Pishchanka district.